

Het **Groene Hart** van **Noorder-Randstad**

De term ‘Groene Hart’ zoals we die gebruiken bij de ontwikkeling van het concept “Noorder-Randstad” suggereert een min of meer homogene landschappelijke entiteit, zoals bijvoorbeeld bij het veenweidelandschap in Randstad Holland het geval is. In Noorder-Randstad-verband lijkt veeleer het concept van *gespiegelde landschappen aan weerszijden van de grens* aantrekkelijk - van noord naar zuid: het kleigebied aan de kusten van Noordoost Groningen en Ost Friesland, vervolgens de heide- en veengebieden van Drenthe en Emsland en tenslotte in het zuiden de door het landijs gevormde heuvels van Salland en Twente met verder oostwaarts de uitlopers van laaggebergteketens als Wiehengebirge en Teutoburger Wald. Wie echter land, volk en cultuur in deze contreien nader analyseert ontdekt een nog een veel grotere diversiteit aan natuur- en cultuurlandschappen. Daarbij dient zich onvermijdelijk de vraag aan of en hoe een grensoverschrijdende ruimtelijke benadering van al die landschappelijke verschillen en overeenkomsten ecologisch, economisch en sociaal-cultureel de nodige meerwaarde zou kunnen opleveren. Een intrigerende zoektocht naar uitdagende contrasten en onvermoede verbanden.

=De kustregio's: van remmende voorsprong naar de voorsprong van de achterstand

Dat concept van die gespiegelde landschappen lijkt natuurlijk te mooi om helemaal waar te kunnen zijn. Daarvoor zijn er toch te veel verschillen, allereerst in de natuurlijke ondergrond. Neem bijvoorbeeld in noordelijk deel van ons ‘Groene Hart’, waar in Noord[oost] Groningen het open uitgestrekte kleilandschap alom tegenwoordig en dominant, terwijl Ost Friesland op relatief kleine afstanden veel meer landschappelijke afwisseling in een fijnmaziger modellering kent, van de open klei direct aan de kust [de ‘Marsch’] via besloten boomwallenlandschappen op het zand [De ‘Geest’] even verderop tot en weer iets verder een landschap van rechte veenkoloniale lijnen waarbinnen hier en daar moerasvennen verscholen liggen. Het kleigebied aan de kust vertoont over de hele linie sterke overeenkomsten met de Groningse en Friese klei, van *agrarisch/sociaaleconomisch* (vruchtbare akkerbouwgebieden met rijke boeren met uitgestrekte hoeves en daaronder de grote groep van arme landarbeiders in een streek waar in de middeleeuwen de nodige steden opkwamen) tot en met *cultureel* romanogotische terpkerkjes aan weerszijden van de grens) en *religieus* (calvinistisch Ost Friesland als toevluchtsoord voor om hun geloof vervolgd). In de middeleeuwen

en de vroegmoderne tijd een streek met een uitgesproken economische voorsprong ten opzichte van het dunbevolkte armelijke zand – en veengronden in het achterland. Maar in de loop van de 19^e eeuw keerde het tij in de kustgebieden. De gemeenschappelijke regionale tradities vervaagden door de opkomst van de moderne natiestaten aan weerszijden van de grens. En dankzij agrarische en industriële revolutie begon het economische zwaartepunt te verschuiven ten gunste van de binnenlanden en vooral nog verder zuidelijk, ten gunste van het industrieel bedrijvige Ruhrgebied. Heden ten dage, aan het begin van de 21^e eeuw, lijken aan de waddenkust vooral demografische en economische krimp te overheersen. Maar zou er heden ten dage tegen die achtergrond juist hier heel goed weer een basis kunnen ontstaan om een nieuwe voorsprong op te bouwen? De oude economie van de twee vorige industriële revoluties (die van respectievelijk kolen en olie) wordt nu vervangen door een derde, die van duurzame energie en ict. Voor een groene energierevolutie hebben Groningen, Ost Friesland en Oldenburger Land mede gezien de hier gevestigde universiteiten uitgesproken goede kaarten in handen vooral dankzij hun ligging aan zee (wind, algen, zeewier). Die kaarten worden nu al vrij goed uitgespeeld maar verdienen nog wel de nodige extra investering en support. En ook op ict-gebied is al het nodige gaande, bijvoorbeeld in de vorm van het *Google Data Service* aan de Eemshaven. De grote opgave is hier die ontwikkeling goed aan te laten sluiten op de historisch gegroeide ruimtelijke, sociaal-economische en sociaal-culturele kwaliteiten, daarbij natuurlijk wel terdege rekening houdend met de in hevigheid toenemende luimen van het alom tegenwoordige water. Vóór alles moet er daarbij voor gewaakt worden om het kind van de landschappelijke openheid niet met het kortetermijn-economische badwater weg te gooien, want die weidse openheid is de grote kracht van het landschap hier. Dan blijft het ook de moeite waard om je in het Noorden te vestigen.

=Het nieuwe Bourtanger Moor

Waar er in het landschap aan de Noordzeekust aan weerszijden van de grens sprake is van overeenkomsten, interactie en wederzijdse beïnvloeding, treden verder zuidelijk juist de verschillen in ontwikkeling op de voorgrond. De landschappelijke bestanddelen die we hier in het zuiden aan weerszijden van de grens tegenkomen zijn zand en veen, akker (es) en hei en [hoog]veen. Het is vooral dat hoogveen dat in vroeger tijden verantwoordelijk was voor het sterke isolement dat deze contreien teisterde. Het vormde fysieke basis voor de vanaf het einde van de 16e eeuw getrokken staatsgrens. Die grens volgt het verloop van befaamde Bourtanger Moor dat in zijn uitgestrektheid ten verraderlijke zompigheid een barrière vormde voor verkeer en vervoer. Die dubbele - fysieke en staatkundige - grens werkte sterke verschillen in ontwikkeling in de hand. In het westen, aan de kant van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, waren land, volk, cultuur en economie beduidend dynamischer dan in de Duitse gebieden in het oosten. Dat uitte zich bijvoorbeeld in de vorm van de grootschalige verving in de Gronings-Drentse veenkolonieën. Minder dynamisch was het veel kleinschaliger gemodelleerde landschap van de Drentse drinkdorpen omringd door akkercomplexen (essen), heidevelden en doorsneden door beekdalén. Maar politiek-bestuurlijk was dat landschap relatief 'vrij' - als een verzameling boerenrepublieken die voor een groot deel baas in eigen huis waren, al maakten zij in de middeleeuwen wel formeel een deel uit van het wereldlijk territorium van de bisschop uit het verre Utrecht. Economisch en sociaal heeft dit ooit zo geïsoleerde Drente zich na de oorlog overigens beter ontwikkeld dan het platteland de vroeger zo welvarende en voorspoedige noordelijke buurprovincie Groningen [1], dit mede dankzij de hoge ruimtelijke belevingswaarde van het landschap van brink en es, in de loop der tijd in trek geraakt bij menig drentenierende Hollander.

Wat een verschil met de wereld 'achter' i.c. ten oosten van het Bourtanger Moor! - het Emsland in Duitsland, waar alom de feodale verhoudingen van de spreekwoordelijke 'Westfaalse slavernij' heersten in felle tegenstelling tot de meer egalitair gezinde, in de geschiedschrijving zo vaak bezongen 'Friese vrijheid' van de kuststreken en tot de relatief 'vrije Drentse

boerengemeenschappen. Niet voor niets stond de Hümmling, een zandplateau in het Emsland qua landschap vergelijkbaar met Drenthe, alom bekend als een Duits Siberië. Leeg, arm en achtergebleven was het Emsland, een streek die eigenlijk pas na de Tweede Wereldoorlog tot ontwikkeling kwam. Die ontwikkeling in de gedaante van het zogeheten *Emsland-Plan* behelsde de uitvoering van een grootscheepse door de centrale Duitse overheid uit Amerikaanse Marshall-hulp bekostigde ontginnings-, ruilverkavelings-, infrastructurele ontsluitings- en industrialiseringsoperatie zonder weerga die tot het eind van de jaren 80 duurde. Duitse *Heimatvertriebene* uit het oosten vonden in de tot dan toe zeer dun bevolkte streek *en masse* onderdak en werk. Daarvoor werden moerassen drooggelegd en andere woeste gronden ontgonnen, oude, al wel in cultuur gebrachte landerijen grootschalig herverkaveld en waterstaatkundig heringericht, nieuwe wegen, kanalen en spoorverbindingen aangelegd en tal van kleine en grote handels- en industriebedrijven opgericht - opvallend veel in vanuit milieuoogpunt omstreden sectoren als nucleaire en chemische industrie - en werd zelfs een hele reeks totaal nieuwe dorpen gesticht. De hele operatie heeft de lang zo achtergebleven streek een enorme *boost* gegeven aan de dynamiek waaraan het Emsland nu nog steeds zijn dynamiek ontleent. Maar de hartslag daarvan wordt allengs trager, economisch en demografisch. Nu nog is de werkloosheid er nog uitzonderlijk laag en groeit de bevolking nog steeds gestaag - een uitzondering in Duitse plattelandsstreken. Maar ook hier zet inmiddels de vergrijzing door; jonge mensen vertrekken naar Oldenburg of Münster om daar te studeren. Die vergrijzing leidt tot een serie extra nadelige ruimtelijke effecten in een streek die ondanks alle geforceerde ontwikkelingsbeleid nog steeds tot de dunst bevolkte gebieden van Duitsland behoort. Steden van formaat ontbreken, in de dorpen in het binnenland slaat de krimp al toe [2].

Zou het tegen de achtergrond van demografische krimp op termijn aan weerszijden van de grens geen aanbeveling verdienen om hier toe te werken naar een grensoverschrijdende Euregionale natuurzone van formaat tussen de rivieren Hunze en Ems als een herinneringsknipooeg naar het Bourtanger Moor van weleer? Het zou het Groene Hart van de Noorder-Randstad een duidelijke eigen identiteit kunnen geven en zo kunnen uitgroeien tot een internationaal icoon van de natuur in deze contreien. Wat de weg daar naartoe kunnen zijn om het veenkoloniale landschap van tegenwoordig in een groen-blauwe richting te transformeren werd voor het Nederlandse deel van het gebied al zo'n twaalf jaar geleden geschetst in het langetermijn-ontwerpscenario *Take Care – Wildontginning Veenkolonieën*. Uitgangspunt bij dat scenario bestaat eruit dat naast bevolkingskrimp gekozen wordt voor een natuurlijke vernatting van het gebied. De vereiste voorzieningen voor een vergrijzende bevolking worden daarbij geconcentreerd in regelmatig terugkerende servicepunten langs de bebouwingslinten in het langzaam verwilderende veenkoloniale landschap [3]. Ter compensatie kan meeste demografische groei behalve in de steden plaats vinden ten westen van de Hunze en ten oosten van de Ems, in en om de brink- en esdorpen en bijbehorende bossen en heidevelden van het Drents plateau en de Hümmling. Daarbij moeten dan wel de daarvoor benodigde stedenbouwkundige ingrepen bescheiden blijven en met gevoel voort de taal van het landschap uitgevoerd worden.

=Groen en nijver kamertjeslandschap

In het zuidelijkste deel van ons grensoverschrijdende 'Groene Hart', ter hoogte van Twente en Bentheim, is net als in de kuststreken sprake van uitwisseling en sterke economische, culturele, religieuze en landschappelijke overeenkomsten tussen het Nederlandse en Duitse gedeelte. Net als Ost Friesland vormde het *Grafschaft Bentheim* voor arbeidsmigranten uit Duitsland de brug naar het rijke Nederland, naar de veenkolonieën in het noordoosten van ons land en verder naar het westen naar de seizoensarbeid in landbouw (het verhaal van de 'hennekemaaiers'). Ook Bentheim (net als overigens de in het aangrenzende in het zuiden van het Emsland gelegen Lingen) vormde een calvinistische enclave die in het noorden, oosten en zuiden omringd werd door katholieke en lutherse gebieden. Ook landschappelijk bestaan er overeenkomsten tussen gebieden aan

weerszijden van de grens. De Twentse stuwwallen van Ootmarsum en Oldenzaal zetten zich in het noordoosten van het Graftschap door, terwijl bij de stad Bentheim de meest westelijke uitlopers van het zandsteenmassief van het Teutoburgerwald opduiken. De accidentatie in het terrein en het boomrijke karakter van het landschap met zijn monumentale (vaak eiken)wallen om de velden geven dit zuidelijkste deel van ons 'Groene Hart' een uitgesproken besloten karakter als een soort groen 'kamertjeslandschap'. Niet alleen een groen kamertjeslandschap maar vanouds ook een nijver kamertjeslandschap. Nijver, niet alleen in bijvoorbeeld Twente in de drie 'grote' steden Almelo, Hengelo en Enschede maar ook in tal van wat grotere dorpen die in de 19^e eeuw (textiel) industrie kenden en daaraan hun groei ontleenden. De beste manier om hier recht te doen aan de ecologische en sociaal-culturele kwaliteiten van dit fijn gemodelleerde historisch gegroeide landschap bestaat eruit om in dit geval de specifiek 'Twentse schaal' als uitgangspunt te nemen. Dus geen concentratie van verstedelijking en bedrijvigheid in de Twentse stedenband à la Randstad Holland maar een veel fijner gemodelleerde benadering [4]. Een benadering die zowel beter is voor het groene gehalte van stad en land als voor de economie, die hier in euregionaal verband via *start ups* vanuit de universiteiten van vooral Twente en Münster de nodige innovatieve impulsen kan krijgen.

Noten

[1] Zie o.m.: R. Tamsma, *De ruimtelijke ontwikkeling van Groningen en Drenthe sinds 1945* In: Otto Knottnerus e.a. [red], *Rondom Eems en Dollard/ Rund um Ems und Dollart* Groningen/ Leer 1992, blz 459

[2] Over de naoorlogse [weder]opbouw van het Emsland zie o.m.: Dr. H. Schupp, *Zur Bedeutung der Emsland GmbH für die wirtschaftliche Entwicklung des Emslandes nach 1945* In: Otto Knottnerus e.a. [red], *Rondom Eems en Dollard/ Rund um Ems und Dollart* Groningen/ Leer 1992, blz. 450

Over de demografische [krimp]vooruitzichten voor het Emsland zie: Gert Jan Hospers, *Het Emsland* In: Hans Renes e.a. [red.], *Krimp en erfgoed in Noordwest Europa - Verkenning van een uitdagend probleem* Amersfoort 2014, blz. 72 Zie link: <https://cultureelerfgoed.nl/sites/default/files/publications/krimp-en-erfgoed-in-noordwest-europa-verkenning-van-een-uitdagend-probleem.pdf>

Een uitputtende behandeling van het Emsland geeft: Werner Franke e.a. [red.], *Der Landkeis Emsland - Geographie, Geschichte, Gegenwart* Meppen 2002

Een mooi, levendig en verassend beeld van het Emsland in bredere context presenteert Aafke Steenhuis in haar *Het lied van de Eems van de monding naar de bron* Amsterdam/ Antwerpen 2011

[3] Over de ruimtelijke consequenties van een dergelijke groen-blauwe transformatie van veenkoloniale gebieden zie: Pieter Jannink, Inge Paessens e.a., *Take Care – Wildontginning Veenkolonieën* In: *De Nieuwe Veenkolonieën* Groningen 2005

[4] Een interessante proeve van een gedifferentieerde ruimtelijke benadering van Twente, zowel toepasbaar op krimp- als groeiscenario's, geeft: RobBeerrens, Pieter Jannink, Sandra Schuit en Steven van Schuppen, *De stad waar je altijd buiten bent – De Twentse schaal als opgave* Diepenheim 2004 Zie link: <http://stevenschuppen.nl/geschiedenis-toekomst/>